

Iki galo neįminta mįslė apie Dievo kumeliuko (mėnulio) gimimą

ROKAS SINKEVIČIUS

Kauno miesto muziejus

ANOTACIJA. Mįslė apie kumeliuką – mėnulį, kurią Algirdas Julius Greimas pasitelkę rekonstruodamas senovinę pusiaužiemio šventę – Krikštus, vėliau nesyk kartota literatūroje, skirtoje populiarinti senuosius papročius. Joje minimas savaitės dienas bandyta aiškinti kaip užkoduotą „trejų devynerių“ seką – tariamo senovinio mėnulio kalendoriaus algoritmą. Nei septyndienės savaitės struktūra, nei kita tautosakinė medžiaga šio spėjimo nepatvirtina. Straipsnyje siekiama atidžiau pažvelgti į mįslę „Seredoj, subatoj gimė (Dievo) kumeliukas“, susitelkiant į jos variantų skirtumus, tradicinę savaitės dienų semantiką, mėnulio amžiaus ribas pagal Bibliją ir šio dangaus kūno periodinio atgimimo sampratą. Aptariama viena iš galimybių perskaityti mįslę susiejant joje minimą *seredą* su konkrečia bažnytinio kalendoriaus data – Pelenų diena.

RAKTAŽODŽIAI: mėnulis, mįslės, savaitės dienų semantika, baltų folkloras, kalendoriniai papročiai.

ĮVADAS

Dalį 1979 m. pasirodžiusios lietuvių mitologijos studijos *Apie dievus ir žmones* Algirdas Julius Greimas skyrė senovinės Krikštų šventės rekonstrukcijai. Jo išankstiniu teigimu, pavarčius *Lietuvių kalbos žodyną* „darosi aišku, kad Krikštų vardu buvo vadinama senoviška, pačiame žiemos viduryje švęsta šventė“ (Greimas 1990: 314). Mokslininkas kelia hipotezę, jog šventė „buvo įrašyta į lietuvišką mėnulinį kalendorių“, o vėliau, turint galvoje istorinius bei geografinius kaitaliojimus, bandyta tapatinti su keliomis bažnytinio kalendoriaus datomis: Trijų karalių diena (sausio 6 d.), šv. apaštalo Pauliaus atsivertimo švente (sausio 25 d.), Grabnyčiomis (vasario 2 d.) ir pusiaugavėniu. Su pusiaužiemiu (sausio 25 d., lokaliniai pavadinimai – *kirmių*, arba *kirmėlių, diena, kirmėlinė*) A. J. Greimas susieja Jono Maleckio-Sandeckio XVI a. aprašytas žalčių kvietimo ant stalo apeigas. Galiausiai prie šios rekonstruojamos šventės papročių jis priskiria ir Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio (Kossarzewski) aprašytas „Kumeluko krikštinas“, kurias veikiausiai Anykščių apylinkių jaunimas ruošdavosi švęsti prieš Grabnyčias (ten pat: 314–322).

Vėliau šia tema rašę tyrinėtojai noriai rėmėsi A. J. Greimo pateikta interpretacija, jos patikimumo nė nekvestionuodami. Etnologė Pranė Dundulienė šia Krikštų šventės rekonstrukcija rėmėsi kaip neabejotina ir teigė, jog tariamojo kumeliuko krikštijimo „šventę jaunimas švėsdavęs vasario, seniau vadinto rago mėnesiu, pradžioje, pasirodžius jaunam Mėnuliui. Ragas – jauno Mėnulio simbolis. Maždaug tą laiką žmonės laikė pusiaužiemiu“ (Dundulienė 1988: 28). Kitoje knygoje rašo: „archainė Pusiaužiemio šventė pagal mėnulio kalendorių buvo švenčiama sausio pabaigoje–vasario pradžioje pasirodžius jaunam mėnuliui, kuris buvo vadinamas kumeliuku ir sugretinamas su juo“ (Dundulienė 1991: 83). Kartodama A. J. Greimo komentarus apie tam tikrų šventės atributų mitologinę prasmę, nuo savęs etnologė priduria, kad Pusiaužiemio šventės vaišėms buvo aukojamas gaidys. Ji pateikia abejotiną A. P. Kašarauskio tarminio teksto aiškinimą, esą bernai per Kumeliuko krikštynas pas mergas ne atėdavę, bet atjodavę (ten pat: 83–85).

Savo ruožtu Nijolė Marcinkevičienė, pristatydama ir interpretuodama pateikėjų liudijimus apie nunykusius dzūkiškos Krikštų šventės papročius, taip pat remiasi A. J. Greimu, bet kartu pripažįsta, kad jai pačiai ko nors panašaus į A. P. Kašarauskio aprašytus Kumeliuko krikštynų papročius neteko nei archyvuose rasti, nei iš pateikėjų pasakojimų išgirsti (Marcinkevičienė 2000: 44).

A. J. Greimo ir P. Dundulienės teiginiai įkomponuojami į argumentacijos grandinę Dainiaus Razausko ir Vykinto Vaitkevičiaus straipsnyje apie pusmėnulio formos kabučius (III–VI a.) ir daroma išvada, jog mitologiškai arklys, ypač laukas, reprezentuoja mėnulį (Razauskas, Vaitkevičius 2008).

Libertas Klimka teigia, kad „pirmoji jaunatis, tiksliau neomenija, po žiemos saulėgrįžos galėjo būti švenčiama kaip Naujieji metai“ (Klimka 2009: 36). Sekdamas A. J. Greimu, šią šventę jis tapatina su Krikštais, Kumeliuko krikštynomis ir žalčių kvietimo ant stalo apeigomis, aprašytomis Jono Lasickio, ir mano, kad jos papročiai iš dalies perėjo Pusiaužiemio šventei (ten pat: 46).

Jonas Vaiškūnas Krikštų ir Kumeliuko krikštynų šventę siejo su sausio pabaigoje–vasario pradžioje vykstančiu Žirgo (Vandenio) žvaigždyno vakariniu (heliakiniu) nusileidimu: „Jauno Mėnulio pjautuvus tuomet pasirodydavo būtent besileidžiančio vakarų horizonte Žirgo žvaigždžių fone arba netoli jo“ (Vaiškūnas 2012: 124–125).

A. P. Kašarauskio aprašytų „krikštynų“ kumeliuką A. J. Greimas laikė „neabejotinai viena iš Jauno Mėnulio epifanijų“. Tam įrodyti jis pasitelkė mįslę apie mėnulį: „Seredoj, pėtnyčioj gimė kumeliukas aukso patkavom“ (Greimas 1990: 320, 322). Vėlesni autoriai (P. Dundulienė, L. Klimka) pusiaužiemio papročių kontekste ypač išpopuliarino kitą mįslės variantą (paprastai pateikiamą bendrine lietuvių kalba): „Saradoj, subatoj gime Dieva kumeliukas – auksinem kamanom, sidabrinem padkavom“ (LTR 1046/188/, užr. 1937 m. Jakiškių km., Salako par.). Iš vienuolikos variantų šis pasirinktas, matyt, neatsitiktinai – jame vieninteliame kumeliukas priskiriamas Dievui.

Priešingai nei kumeliuko vaizdinys, pirmoje mįslės dalyje paminėtos konkrečios savaitės dienos sulaukė negausių tyrinėtojų aiškinimų. Regis, vienintelis L. Klimka, tyręs lietuvių liaudies kalendorių ir liaudies astronomiją, daugybėje straipsnių yra paskelbęs savo spėjimą, jog *sereda* ir *subata* mįslės tekste išreiškia skaičių 3, 6, 9 – „mėnulio nepilnojo kalendoriaus algoritmo“ – simboliką, atsispindinčią mįslėse, sakmėse, pasakose, papročiuose. Pasak etnologo, ši skaičių seka siejasi su mėnulio fazių kaita, žmogaus gyvybės formavimosi ciklu ir spėjamu akmens amžiaus medžiotojų mėnulio kalendoriumi, pagal kurį metų pradžia sutampa su kanopinių žvėrių ruja, po trijų mėnesių ateina žiemos saulėgrįža, dar po trijų – lygiadienis, o dar po tiek pat – „pats vasarvidžio šėlsmas“ (Klimka 2009: 8, 31, 33–36). Neginčydami pačios „trejų devynerių“ simbolikos svarbos ir paplitimo kai kuriuose tautosakos žanruose, mįslės apie Dievo kumeliuką teksto nelaikytume tvirtu tokios simbolikos pavyzdžiu.

Šio darbo tikslas – pasitelkus palyginimui plačią tautosakinę ir etnografinę medžiagą, atrasti labiausiai tikėtinas mįslėje „Seredoj, subatoj gimė (Dievo) kumeliukas“ minimų savaitės dienų prasmes ir pabandyti atskleisti įvairias mįslėje brėžiamų laiko orientyrų interpretavimo galimybes.

Tyrimo metodai – lyginamasis, interpretacinis, semantinės analizės. Naudotasi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių mįslių katalogu-kartoteka (sudarė Leonardas Sauka ir Aelita Kensminienė) ir Lietuvių tautosakos rankraštyno duomenų baze (www.tautosakos-rankrastynas.lt).

DIEVO KUMELIUKO MITOLOGEMA

Tai, kad iš vienuolikos mįslės variantų tik viename kumeliukas apibūdinamas kaip priklausantis Dievui, matyt, rodytų tam tikrus sunkumus ar tabu, su kuriais katalikiškoje visuomenėje susidūrė Dievo nekrikščioniškas mitologinis įprasminimas ar mėnulio sudievinimas. Norėdami įrodyti, jog kumeliuko priskyrimas Dievui nėra individualios fantazijos apraiška, turėtume atsigręžti į latvių liaudies dainas, kuriose Dievo žirgeliai yra įprasti personažai.

Atsižvelgiant į tai, kad mįslės užrašymo arealas Lietuvoje nusidriekia nuo Kupiškio į šiaurę, Latgalos ir iš dalies Žiemgalos link, įstabu, kad jos tekstas ypač susisieja su viena latvių mitologine daina, kurią Krišjanis Baruonas priskyrė skyreliui apie personifikuotus ir sudievinčius dangaus kūnus:

*Melli vērši, balti ragi,
Jūrā ēda niedoliņu.
Tie nebija melli vērši,*

„Juodi jaučiai, balti ragai,
Jūroj ēdē nendrynēļi.
Tai nebuvo juodi jaučiai,

<i>Tie Dieviņa kumeliņi;</i>	Tai Dievulio žirgeliai (kumelaičiai);
<i>Tie nebija balti ragi,</i>	Tai nebuvo balti ragai,
<i>Tie sudraba iemauktiņi.</i>	Tai sidabro kamanėlės.“

LD 33862-4

Skirtinguose dainos variantuose vaizduojamas Dievo (brolio) žirgelis (-iai) auksinėmis arba sidabrinėmis kamanomis, aukso balnu iš esmės atitinka lietuvių mįslės dangiškąjį kumeliuką su panašiais atributais (kai kuriuose jos variantuose: „su aukso kamanytėm“, „sidabro kamanomis“ ir pan.). Šiam vaizdiniui priešinamas kitas: juodi baltais, auksiniais ragais jaučiai, kurie gali plaukti, bristi per marias (LD 33862-1, 33862-6), kaip jau cituota, jūroj esti nendres, arba balta ožka auksiniais ragais (LD 33862-1)¹.

Šis motyvas taip pat kartais būna įpintas į latvių dainą apie aukštą augalą (pupą, rožę), kuriuo herojus įkopia į dangų pas Dievą ir išvysta analogiškus vaizdus (LD 34042). Plaukiančių per Dauguvą (kitur – brendančių per jūrą) juodų jaučių (bulių) baltais (auksiniais) ragais vaizdinys, neminint Dievo žirgelio, panaudojamas ir humoristinėms versijoms, lyginant juos su nerimstančiais senberniais (LD 42667, 12956-1), kitur pratęsiamas pabaiga apie piemenę su auksine rykšte rankoje ir auksiniu pavardžiu pažastyje (Marą?) (LD 33863).

Naktis lietuvių mįslėse dažnai vaizduojama juodu jaučiu², todėl tikėtina, jog ką tik minėtose latvių dainose juodas jautis šviesiais ragais gali reikšti mėnulį tamsiame nakties danguje. Nors mes paprastai skiriame dangų ir jo šviesulius, tačiau jie gali būti jungiami ir į bendrą vaizdinį³.

Kai kurių latvių dainų tipų (LD 33771, 33772, 33773, 33873 ir kt.) tekstai pradedami apdainuojant du iš jūros išplaukiančius žirgelius. Vienas jų gali turėti aukso balną, kitas – auksines kamanas. Janina Kursytė mano, jog variantuose žirgelis su žvaigždžių gūnia vaizduoja pačias žvaigždes, žirgelis su žvaigždžių kamanomis – Mėnulį kaip žvaigždžių prievaizdą (kamanos, kaip ir vadelės, nurodo valdžią kam nors), su saule ant nugaros – pačią Saulę (Kursite 1996: 14–15). Kai kada dainuojama, jog abu iš jūros išplaukę žirgeliai buvo su aukso balnais, sidabro kamanomis.

1 Apie šios dainos variantus plačiau žr. Biezais 2008: 74–75.

2 Lietuvių mįslėms apskritai būdinga diena ir naktį, taip pat kai kuriuos dangaus objektus ar reiškinius (mėnulį, aušrą, vaivorykštę, debesį, griaustinį) vaizduoti stambiais gyvuliais – karve, jaučiu.

3 Rusų leksikografas Vladimiras Dalis pateikė mįslę, kurioje ragai tarsi atskirti, atitolinti nuo gyvūno, kuriam jie priklauso: *Баран в хлѣве, рога в стене* „Avinas tvarte, ragai sienoje“ (Mėnulis) (IPH: 1061). Galbūt atsižvelgdamas į kitas mįsles ir minkles, kuriomis pabrėžiama, jog saulės spindulius iš sienos neiškirsi, XIX a. folkloristas Aleksandras Afanasjevas ją aiškino taip: „mėnulis danguje, o jo šviesa atsispindi ant sienos“ (Афанасьев 1865: 660). Tačiau lietuviški šios mįslės variantai dažniausiai pasitaiko su įminimu „balkis“. Taip pat plg. latvių *Vērsis maun pa puru, ragi vien ārā* „Jautis mauroja pelkėje, tik ragai lauke“ (Mėnulis) (ALTM 2021) bei vieną moksleivio sukurtą mįslę „Ant juodos karvės ragas kabo“ (Mėnulis) (LTR 5337/413/).

Prie balno saulė tekėjo, prie kamanų – mėnesėlis, o pavadžio gale ryto žvaigždė ridinėjo (F 796, 5742) (Viķe-Freiberga, Freibergs 1991: 167). Rolandas Kregždys pastebi, jog mįslės „Seredoj, subatoj...“ kumeliukas taip pat pasižymi tiek soliarinės (*auksinės kamanos*), tiek lunarinės (*sidabrinės padkavos*) simbolikos atributais, ir vertina tai abiejų dangaus šviesulių kultų konvergencijos proceso kontekste (Kregždys 2012: 238). Mituose ir pasakose saulė, mėnuo, žvaigždės gali žibėti ant nepaprastų žmonių ar gyvūnų galvų (Razauskas 2008: 91–95). Esama ir žemiškų įvaizdžio paralelių: tai gyvūnai su balta dėme kaktoje, kurie buvo sakralizuojami (ten pat: 86, 94), žirgai su pusemėnlio formos kabučiais puoštomis kamanomis (Razauskas, Vaitkevičius 2008)⁴.

Populiarioje lietuvių mįslėje juodas ar dvyklas jautis (retkarčiais – juoda karvė), išlaužantis, išgriaunantis visas nendres (kituose variantuose – išbadantis *svietą*, užbliaunantis ir sugriaunantis dangų arba mišką), – tai naktis arba miegas, kurie suguldo, užmigdo visus žmones. Tačiau tokiu atveju nežaboto gyvulio galia priešinama nendrės trapumui (kai įminimas – blusa, nendrės gali būti suvokiamos ir kaip plaukai)⁵. Kaip grėsmingas baubiantis jautis, žvengiantis žirgas ar blianantis ožys mįslėse gali būti vaizduojamas ir griaustinis, tačiau neretai gyvūnai, žymintys dangaus šviesulius ar kitus reiškinius, veikia tą patį, ką ir minėtose latvių dainose – plauko arba laižo (t. y. ėda): „Gaī lauka – du teliukai plauka“ (Saulė ir mėnuo) (LTR 4558/82/; kai kada – „Du tilvikai“), „Marga karvė dangų laižo“ (Vaivorykštė) (LTR (190/5/)) ir pan.⁶ Metaforiškai „laižyti“ gali dangaus šviesuliai savo spinduliais arba lėtai slenkantys debesys, uždengiantys vis naujus padangių plotus, pgl.: „Juodas jautis dangų laižo“ (Debesis) (LTR 1058/4–18/).

Vadinasi, cituotos latvių dainos kontekste jaučių ėdamas nendres greičiau reiktų suvokti augant pačiame dangaus skliaute (įsivaizduojamame marių pavidalu?). Taip manyti leidžia ir mįslės, kuriose dangus tampa ganymosi vieta jaučiams arba avims (t. y. debesims, žvaigždėms). Kartais dangiškoji pieva sukonkretinama iki mėlynai žydinčių linų lauko: „Linienoj teliukas“ (Mėnuo) (LTR 1824/453/).

Jeigu atsižvelgtume į tai, kad iš besimainančių gamtos reginių mįslėms neretai parenkamas virsmo laikotarpis ir nauja pradžia – aušra, saulės tekėjimas, žiemos

4 Kitus kamanų elementus – kryžiaus ir apskritimo formos kamanų dirželių skirstiklius bei dirželius puošusias spurgelių formos kniedes – hipotetiškai taip pat galima sieti su saule ir žvaigždėmis (Razauskas, Vaitkevičius 2008: 76–77).

5 Užkalbėjimuose nuo rožės ir kitų negalavimų liga užkeikiama nudžiūti kaip jūros / liekno nendrė / švendrė (BsJK: 212–215, nr. 42, 43, 48, 50, 51, 59). Vaizduojamam galios kontrastui sustiprinti žmonės gali būti palyginti net su kirmėlėmis, – tai rodo mįslė „Aukso lenta suplyšo, visos kirmėlės kilo“ (Saulė teka, žmonės kyla) (JaF 267–1322/189^E).

6 Veiksmažodį „laižyti“ kartais keičia „raižyti“: „Balta telyčaitė dangų raižo“ (Mėnuo) (LTR 2212/8/). Jis pritaikomas ir negyviems objektams: „Geltonas obuoliukas dangų raižo“ (Mėnulis) (LTR 5455/501/).

pabaiga, – gal aptariamės dainos atveju nendres reikėtų suvokti kaip paskutinius saulės spindulius, šviesų vakarėjančio dangaus pakraštį? Šie pakrančių augalai tankiai želia, o jų ploni ir tiesūs stiebai žiemą įgyja gelsvai balkšvą atspalvį, tad šiek tiek yra panašūs į skiedras, kuriomis saulės spinduliai įvardijami kitoje mįslėje: „Už marių kerta – per langą skiedros šoka“ (LTR 3301/39/; galimi ir kitokie įminimų variantai). Balta avis (ožka), praperdusi ledą, mįslėse gali būti tiek saulė, tiek nendrė arba viksva. Pasak latvių liaudies dainų, saulė per naktį ilsisi jūros viduryje, virš akmens, ant žalios (sausos, auksinės) nendrės galo (pvz., LD 33788, 33829), o pelkėti nendrynai buvo įsivaizduojami ir mirusiųjų pasaulio paribiu (Kursiute 1996: 271–272)⁷.

Kad ir kaip ten būtų, jei nendrių vaizdinys ir neišreiškia atskiro nuo marių (t. y. dangaus) objekto, dainoje regime du pagrindinius paralelinius vaizdinius – juodų jaučių ir Dievo kumeliuko, kuriuos stengiamasi sugretinti ar net nuneigti vieną antru. Jų gamtinis atitikmuo greičiausiai tapatus ir sietinas pirmiausia su pačiu mėnuliu.

KEBLUMAI AIŠKINANT, APIE KOKĮ METĄ KALBA MĮSLĖ

Nors L. Klimka mįslėje išvelgia užšifruotą mėnulio algoritmą, primenantį švenčių vietas ikirikščioniškame kalendoriuje, toks aiškinimas turi akivaizdžių trūkumų. Paliekant nuošalyje klausimą, kiek istoriškai pagrįstas L. Klimkos rekonstruojamas metinių švenčių modelis, nemaža abejonių kelia pats bandymas mįslėje išvelgti užkoduotą „trejų devynerių“ seką. Nors toks spėjimas nėra visiškai netikėtas, turint omenyje skaičių „trys“ ir „devyni“ svarbą tautosakoje ir jų simbolikos lunarinį aspektą (plg. tris pagrindines mėnulio fazes, taip pat galimybę dalyti mėnulio mėnesį į tris devyndienes savaites), tačiau, norint tokią versiją rimčiau pagrįsti, reikėtų pasitelkti pavyzdžių, jog atitinkamos savaitės dienos išties buvo siejamos su lunariniu kultu (antai germanų tradicijoje „mėnulio dienės“ vardą turi ne trečiadienis ar šeštadienis, bet pirmadienis). Kalbant apie galimybę, jog savaitės dienomis galėjo būti užkoduoti tam tikri skaičiai (jau nekalbant apie metines šventes), *sereda* ir *subata* šiai paskirčiai tinka netgi prasčiau nei kitos dienos. Skirtingai nei *utarnykas*, *četvergas*, *pėtnyčia*, jų vardai etimologiškai nekilę nuo žodžių, reiškiančių skaičius. Taip pat krinta į akis, jog septynių dienų savaitė išvis netinkama devyntainei sekai ir ja grįstai kalendorinei sistemai žymėti. Lietuvių mįslėse metų, susidedančių iš mėnesių, savaitių ir dienų, struktūra atskleidžiama gerokai aiškesniais ir pilnesniais įvaizdžiais.

Bronei Stundžienei, tyrusiai skaičių *du*, *trys*, *devyni*, *šimtas* simboliką ir funkcijas lietuvių liaudies dainose, atrodo, jog „*devyniais*“ įrėmintas laiko ciklas yra reikšmingas ne kalendorine laiko prasme, bet savo vidiniu siekimu perteikti vaizduo-

7 Taip pat žr. Vaitkevičienė 2001: 137, 142–143, 148.

jamos situacijos, būsenos, veiksmo ir visa ko kartu galutinę ir visišką pilnatvę“ (Stundžienė 2000: 124). J. Kursytė nurodo, jog skaičius *šeši*, palyginti su skaičiais *trys*, *devyni*, *du*, *keturi*, latvių tautosakoje vartotas daug rečiau. Atmetus naujesnių laikų pavyzdžius, kuriuose šis skaičius siejamas su septyndiene savaitė, jis daugiausia figūruoja mitiniuose tekstuose ir išreiškia darnią visumą, tačiau jo reikšmė išlieka gana neaiški. Tyrinėtoja tik kaip teorinę galimybę pristato spėjimą, jog *šeši* galėjo būti laikomi tarpine pakopa tarp *trijų* kaip kuriančiosios pradžios ir *devynių* kaip jos pabaigos (Kursitė 1996: 115–116).

Mįslė apie Dievo kumeliuką (mėnulį) nepasižymi vien tik *trečios* ir *šeštos* dienos (skaičiuojant savaitę nuo pirmadienio) kombinacija, kaip išpopuliarintame variante. Kituose variantuose nurodomos kitokios dienos, kuriomis gimė arba augo kumeliukas⁸. Ši mįslė, užrašyta įvairiose šiaurės rytų Lietuvos vietovėse daugiausia XX a. pirmoje pusėje, turi septynis variantus su įminimu „mėnulis“, tris – su įminimu „žirnis“, vieną – su „laikrodis“ (Kensminienė 2012: 42). Šešis kartus iš vienuolikos (taigi maždaug pusėje atvejų) pasitaiko derinys *sereda – subata* (tokiu arba atvirkščiu eiliškumu), du kartus *pėtnyčia – subata* (arba atvirkščiai), du variantai mini tik *navatniq*, t. y. keistą, dieną *seredą*, o vienas – tik *subatą* (pastaruojų atveju įminimas – „laikrodis“). A. J. Greimo paminėtas mįslės variantas, kuriame dienų derinys *sereda – pėtnyčia* (Greimas 1990: 322), Lietuvių mįslių kartotekoje neužfiksuotas.

Deja, iš pirmo žvilgsnio lietuvių tautosaka teikia nedaug medžiagos palyginiui. Mįslių tyrinėtoja A. Kensminienė pažymi, kad nagrinėjamoje mįslėje aptinkamas savaitės dienų įvardijimas – gana retas, „nes paprastai mįslių tekstuose kaip nors išskiriamas nebent sekmadienis“ (Kensminienė 2009: 117). Tačiau XX a. viduryje Švenčionių apylinkėse keliais variantais užrašyta paruginė daina „Kada, kada, martele“ (LLD XII 289), kur pavadinimai *sereda* ir *subata* vartojami kaip tiesioginis nurodymas, kuriuo metu teks atlikti ūkio darbus. Joje martelė klausinėjama, kada linelius sės, raus, kuls, taip paeiliui vardijant visus su liniais atliekamus darbus iki audimo bei siuvimo. Į klausimus martelė atsakinėja: *subatoj, seredoj...* Rytų ir pietryčių Lietuvoje kaip tik šios „moteriškos“ (tokį skyrimą lėmė daiktavardžio giminė) savaitės dienos buvo laikomos tinkamiausiomis linų sėjai, „kadangi ir linai čia laikyta moterų javu“ (Vyšniauskaitė 1977: 28). Tad dainos tekstas palaiko paprotines normas, kartu primena, kad nemaža darbų su liniais tekdavo atlikti pačioms moterims.

Tuo tarpu nagrinėjamoje mįslėje „moterišku“ dienų atsiradimo taip paprastai paaiškinti nepavyksta, net jei bandome ieškoti sąryšio su tokiomis realijomis, jog Kumeliuko krikštynomis vaišes keldavo irgi netekėjusios merginos arba linams sėti buvo pasirenkamos ne tik konkrečios savaitės dienos, bet dažniausiai ir pirmosios

8 Gimimas neminimas dviejuose Stasio Riauto XX a. trečiajame dešimtmetyje Rokiškyje užrašytuose mįslės variantuose, prasidedančiuose žodžiais „Užaugo kumeliukas...“ (LTR 712/721/712/763/). Matyt, tekstas pakito atsiradus kitokiam mįslės įminimui („žirniai žydi“ / „žirnis“).

paros pasirodžius jaunam mėnuliui (ten pat: 28–29). Aišku, galima manyti, jog formulė *seredoj, subatoj* į mįslės tekstą iš kitų tautosakos kūrinų ir gyvosios kalbos pateko dėl palankios situacijos: kaip pastebi A. Kensminienė, mįslės daugiausia buvo menamos rudenį ir žiemą, jas galima sieti su linamynio ir linų verpimo darbais (Kensminienė 2005: 71). Nepaisant šių tolimų sąsajų, iš įvairiausių spėlionių patikimiau būtų rinktis kuo paprastesnius ir aiškesnius atsakymus, kodėl ir kaip būtent šie savaitės dienų pavadinimai atsirado mįslėje, ką turėjo žmonėms priminti ir kaip padėti ją įminti. Vargu ar tokioms mįslės formos gyvavimą galėjo palaikyti supratimas apie seniai nunykusį kalendorinės sistemos variantą, apie kurį XIX–XX a. gyvenusios žmonių kartos žinojo ne ką daugiau už mus.

Viena šalia kitos vardinamos iškart dvi savaitės dienos gali sukelti tam tikrą dvi-prasmybės jausmą – tarsi patys pateikėjai nežinotų tikslaus įvykio laiko. Dienų pavadinimus čia pirmiausia sieja fonetinė išraiška, tarsi jie tyčia būtų suporuoti vien dėl rimavimo ir sąskambių⁹ – visi jie triskiemeniai, moteriškosios giminės daiktavardžiai, vietininke turintys tą pačią galūnę, o *seredoj* ir *subatoj* atvejais – net vienodai šiame linksnyje kirčiuojami. Pavieniuose mįslės variantuose *sereda* papildomai įpainiota į panašaus skambesio žodelių rezginius, ir tai daro mįslę panašią į skaičiuotę, užkalbėjimą ar persirengėlių „balabaiką“: „Sarų seredoj gimė kumelės subatoj...“ (LMD I 401/16/), „Sora sara saradoj gima kumeliukas subatoj...“ (LTR 2727/29/)¹⁰.

Iš to kyla įspūdis, jog mįslėje tyčia kalbama neapibrėžtai ir atmetinai, stengiantis ne pritraukti, o žaismingai atitraukti vaizduotę nuo konkretaus laiko ar net supainioti klausytoją. Panašiai elgiamasi dainose su skaičiais, juos vardinant didėjančia tvarka ir kartu tolinant laiko ribą arba didinant žmonių skaičių, pavyzdžiui, „dveji treji meteliai“, „penkios šešios seselės“ ir pan. Kita vertus, neapibrėžtumą skatina ir pats mėnulis. Mįslėms mėgstama parinkti tokius objektus, kurie, kalbant metaforomis, gimsta ir miršta ne vieną kartą. Mėnulis šiuo atžvilgiu taip pat išskirtinis – jis „atgimsta“ danguje dvylika trylika kartų per metus. Kas kitiems būtų chaosas, jam yra tvarka. Tokiu būdu įnešta tariama painiava galbūt turėtų ne apsunkinti, bet atvirkščiai – tarsi palengvinti mįslės įminimą, nes mėnulio pjautuvus į dangų sugrįžta išvis nepaisydamas mūsų dabartinio kalendoriaus savaitės dienų¹¹.

.....

- 9 Prisiminkime mitologinę saktę, kurioje, neaiškioms būtybėms šokant ir dainuojant: „Paldeninkas, utarninkas! Paldeninkas, utarninkas!“; pasislėpęs kuprelis sėkmingai atitaria: „Ok čiuk, sereda!“; ir už tai yra apdovanojamas, o kitas brolis, riktėlėjęs „Četvergas! Četvergas!“, sugadina šokio eigą ir yra nubaudžiamas (VSV: 146).
- 10 Nauji žodeliai sukurti pasitelkiant sumažinimo (numetant žodžio pabaigą) su pridėjimu (*sar + u*), dvejinimo ir balsių keitimo metaplastines operacijas (plačiau apie metaplazmus – morfologinius pakeitimus – lietuvių mįslėse žr. Kensminienė 2008).
- 11 Nepaisant to, galima išskirti atskirą pranašavimų porūšį, kai apie būsimo mėnesio orus buvo spėjama iš to, kokią savaitės dieną danguje pasirodo jaunas mėnulis (Ермолов 1905: 281–284).

Būtų galima manyti, jog tam tikri laiko orientyrai mįslėje atsirado vien dėl to, kad mįslės įminimo objektas susijęs su laiko tėkme, kaita ir skaičiavimu. Tada *sereda – subata (pėtnyčia)* žymėtų tam tikrą nesibaigiantį laiko ratą, sukurį, kur judama iš vienos pusės į kitą. Juk ir mėnulis „iš jauno senas, iš seno jaunas – ir taip visuomet gyvena“ (LTR 1166/52/).

Tad gal įmantrioje mįslės įžangoje išvis nėra jokios konkrečios žinios, ji tik skirta įspūdžiui sustiprinti, pabrėžti, jog kalbama apie nepaprastą, netikėtą objektą? Mintį apie atsitiktinį dienų parinkimą palaikytų ir rusų juokavimas, kuriame numirėlis prisikelia trečiadienį greičiausiai vien dėl to, jog patogu surimuoti žodžius *покойник* ‘numirėlis’ ir *вторник* ‘antradienis’ – *Чудак покойник: умер во вторник, в среду хоронить – а он в окошко глядит (а он поехал боронить)* „Keistuolis numirėlis: pasimirė antradienį, trečiadienį laidoti – o jis pro langelį žiūri (o jis išvažiavo akėti)“ (ППН: 1094). Tačiau apie atsitiktinumus kalbėti trukdo tai, jog laiko žymenys yra neatskiriama šios mįslės struktūros dalis, be kurios mįslė subyrėtų. Kyla klausimas, kodėl buvo pasirinktos kaip tik tokios, o ne, sakykim, „vyriškos“ savaitės dienos, labiau darančios prie mėnulio kaip kumeliuko, jaunikaičio, karalaičio ar Dievaičio įvaizdžio¹², arba pirma bei paskutinė savaitės dienos, įrėminančios visą savaitės seką. Kadangi variantuose nurodomos dienos šiek tiek kaitaliojamos, galima netgi spėti, jog vienos į mįslę pateko anksčiau ir yra svarbios jos įminimui, o kitos atsidūrė primiršus pirmųjų lunarinę prasmę.

„NEVALGOMOSIOS DIENOS“ IR MĒNULIO LEMTIS SUNYKTI

Norint perprasti mįslės logiką, neišvengiamai tenka pasigilinti į joje minimų savaitės dienų semantiką. Paminint Viešpaties kančios istoriją, trečiadienis (kai Jėzus Kristus buvo išduotas) ir ypač penktadienis (kai buvo nukryžiuotas ir mirė) krikščionybėje buvo išskirtos kaip neeilinės dienos, kuriomis būtina atgailauti, susilaikyti nuo linksmybių ir pasninkauti. Todėl pirmiausia reikia pažymėti, jog *sereda*, *pėtnyčia* ir *subata* – ne tik „moteriškos“, bet ir pasninko dienos, kuriomis Katalikų bažnyčia griežčiau įpareigoja pasninkauti ir susilaikyti nuo mėsos, ypač tam tikrais metų laikotarpiais ir savaitėmis. Pirmiausia tai pasakytina apie mįslės variantuose minimas *seredą* ir *pėtnyčią*. Tačiau ir mūsų laikais Katalikų bažnyčia liepia ne tik susilaikyti nuo mėsinių valgių, bet ir pasninkauti per kai kurias pagrindines šventes, vigilijas, Pelenų dieną, visais gavėnios penktadieniais ir šeštadieniais (Didįjį

12 Kad savaitės dienų parinkimas pagal jų „lytį“ čia netinka, matyti lyginant su tikėjimais apie paukščių perinimą. Jei višta, žąsis ar kalakutė užleidžiamos perėti kiaušinius „vyriškomis“ dienomis – *panedėlyje*, *utarninke*, *četverge*, laukta išsiperint daugiau jauniklių patinėlių, jei „moteriškomis“ – *seredoj*, *pėtnyčioj*, *subatoj* – daugiau patelių (BsJK: 106, nr. 25; 173, nr. 12; 262, nr. 425; 307, nr. 716).

šeštadienį iki vidurdienio), visomis metų ketvirčių dienomis, t. y. kiekvieno metų ketvirčio pirmąjį trečiadienį, penktadienį ir šeštadienį. Vadinasi, šeštadienis pritampa prie trečiadienio ir penktadienio kaip diena, kuriai taikomi griežčiausi religiniai maisto vartojimo apribojimai. Tai atsispindi liaudiškoje tradicijoje; pavyzdžiui, Suvalkijoje, nykstant tvarkai pasninkauti visą adventą, „atsisakoma mėsinių produktų trečiadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais arba tik penktadieniais“ (ККАКР: 38). Tai paliko pėdsaką ir lietuvių kalbos leksikoje bei paremijose, apie *pėtnyčių* kaip pasninko dieną primena priežodžiai: „Bernas žino, kada šventa, o gospadinė – kada pėtnyčia“, „Be karvės pėtnyčia, be arklio šventa“ (LKŽ IX: 881–882). *Pėtnyčioti* – tai „pasninkauti“ (LKŽ IX: 882), *seredyti, seredinti, seredoti* – „laikytis trečiadienio pasninko“ („Kas seredoja, tas dangun daboja“, „Seredą seredyk, o mėsą terebyk“), *seredinė* – atgailos diena („Ten per seredinę turbūt visos karčemos uždarytos“ – LKŽ XII: 425). *Serediniai, pėtnyčios* arba *subatingi* barščiai (batviniai) taip pat įsirtvirtino liaudiškų posakių žodyne: „Seredinių barščių išvirė“, „Liesas kaip pėtnyčios barščiai“, „Kas per viralas, kad dugnas matosi kaip pėtnyčios barščių“, „Subatingi batviniai“ (LKŽ XII: 425, XIV: 21; ККАКР: 11).

Matyt, dėl pasninko draudimų ir sąsajos su bibliniais įvykiais šios savaitės dienos daugelyje Europos kraštų pradėtos laikyti nelaimingomis. Pavyzdžiui, Slabadų Ukrainoje pirmadienis, trečiadienis ir penktadienis laikytos sunkiomis dienomis. Jomis buvo nepatartina pradėti naujų darbų, kraustyti į naujus namus. Pirmadienį ir penktadienį baltarusiai laikė nesėkmingomis dienomis sėjai. Rusijoje tikėta, jog sėkmės iš pirmadienį arba penktadienį pradėtų darbų neverta tikėtis (Швыдкий 2014: 90). Svetlana Tolstaja apibendrina, jog tarp slavų trečiadienis buvo gretinamas su penktadieniu, jiems galiojo panašūs draudimai, ypač moteriškiems darbams, lytinei sueičiai (СМ: 399–400, 448–449). Viena iš žiemos mėsiedo savaitė – *Мясопустная* – Rusijoje vadinta „margąja“ (*Пестрая*), nes į ją įvestas trečiadieninis ir penktadieninis pasninkas. Ji taip pat laikyta ne itin sėkminga ir tą savaitę nebuvo keliamos vestuvės (Калинский 1990: 166–167).

Šeštadienis savo semantika labiau nutolęs nuo trečiadienio – penktadienio poros. Pasak *Pradžios knygos*, Dievas, kurdamas pasaulį, septintąją dieną, tapatinamą su šabu, šeštadieniu, ilsėjosi. Tai sutvirtino jo, kaip lengvesnės dienos, kurią baigiami savaitiniai darbai, įvaizdį; antai Slabadų Ukrainoje paplitęs priežodis *Суббота – кончається работа* „Šeštadienis – baigiasi darbas“ ir pan. (Швыдкий 2014: 92). Vakarų ir rytų slavai jį gretino su antradieniu, laikė laiminga, palankia ir lengva diena, tinkama lauko darbams pradėti. Tačiau Polesėje šeštadieniais susilaikydavo nuo daugumos moteriškų darbų (СМ: 456). Latvijoje užrašyti tikėjimai rodo, kad nelaimingomis dienomis, kuriomis neverta pradėti naujų darbų, dažniausiai laikyti pirmadienis ir penktadienis (LTT 23556, 23558, 23561–23570, 23574, 23913–23915, 23917–23929), kartais prie jų priskiriant ir trečiadienį (LTT 23584, 23925,

30787, 30789–30790)¹³. Tuo tarpu šeštadienis laikomas laiminga diena, kurią patariama pradėti darbus, nes tada jie bus greitai baigti, būsią sėkmingi (LTT 23929, 26616, 26618–26635, 26637–26638).

Daiva Vaitkevičienė ugnies mitologinei raiškai skirtoje studijoje pastebi, jog šiaurės kryptį ir mėnulio delčios fazę (arba tuštumos laiką, kai mėnuo nepasirodo) jungia nykimo aspektas bei opozicijų „pritraukti vs atstumti“, „virš žemės vs po žeme“, „minkšta vs kieta“, „balta vs juoda“ dešinėsios reikšmės (Vaitkevičienė 2001: 131–134)¹⁴. Nors septyndienei savaitei dėl jos dienų skaičiaus neporiškumo sunku pritaikyti tikslų opozicijų modelį, koreliacijas tarp mėnulio fazių ir atskirų savaitės dienų nesunku išvelgti. Mūsų dėmesį pirmiausia patraukia delčios¹⁵ ir savaitės pasninko dienų panašūs vertinimai.

Manyta, jog gimusieji sename mėnesyje būna seno gymio ir jiems viskas nesiseka (BIVV 391). Nors jie būna senos išvaizdos, susiraukę, pikti, negražūs ir greit susensta, kita vertus, teigiama, kad jie būna sveiki ir stiprūs, patvarūs, nebijo akių, yra ramūs ir mažiau rėkia (BIVV 390). Penktadienį gimę taip pat laikyti piktais (BIVV 373, 374), labai priešingais (BIVV 376), trečiadienį – pikčiurnomis (BIVV 366)¹⁶. Tiesioginė užuomina į maitinimosi apribojimus, matyt, atsispindi tikėjimuose, jog vaikas, gimęs penktadienį, bus liesas (BIVV 366, 378), o trečiadienį – retadantis (BIVV 377). Kaip pastebi Radvilė Racėnaitė, panašūs tikėjimai „pagrįsti nuostata, jog kūdikio gyvenimui ‘pereina’ gimimo laikui priskiriami požymiai“ (Racėnaitė 2011: 74).

Kad vaikas būtų riebus ir pilnas, reikia jį atjunkyti mėnulio pilnaties metu, nes jei bus atjunktas „dylumoj mėnesio“, bus „blogas ir tuščias“ (BsJK: 374, nr. 39)¹⁷. Atitinkamai sakoma apie pasninko dienas: „Vaiko nejunkyt sausoje dienoje: bus vis blogas“ (BsJK: 375, nr. 58). Telyčiai irgi nepatariama atjunkyti „sausoje dienoje (pėtnyčioj): bus sausos, bepienės karvytės“ (BsJK: 375, nr. 57). Marijampolės apskrityje užrašytas tikėjimas, jog pavasariui atėjus negalima pirmąsyk išginti karvių „pėtnyčioj, subatoj nė seredoj“, nes mažai pieno duos (BsJK: 102, nr. 5). Kada nauja daroma pradžia sutampa su skurdaus maisto dienomis, tinkamai nesivysto ne tik gyvūnų organizmas, bet ir augalai. *Subatoj* pasėtų pupų „tik viršūnėse tebus žiedų ir

13 Gerokai rečiau pasitaiko priešinga nuomonė: darbai, pradėti penktadienį, greitai ir sėkmingai baigiami (LTT 23929, 23559–23560).

14 Apie laiko opozicijas taip pat žr. Kursite 2001.

15 Straipsnyje *delčios* terminą vartosime apibendrintai visam laikotarpiui po pilnaties, kol mėnulis dar matomas, nesiimdami spęsti, ar jis buvo smulkiau skirstomas ir skirtingai įvardijamas.

16 Prie šių pavyzdžių būtų galima priskirti tvirtinimą, jog „patys blogieji žmonės gimsta subatomis“ (BIVV 379), nors kiek toks įvaizdis buvo paplitęs, neaišku. Išvis apie šeštadienį linkstama spėlioti tarsi mažiau nei apie kitas dienas.

17 Priešingai kartais siūloma elgtis su mergaitėmis: atjunktos paskutinėmis senagalio paromis, jos esą trumpai tesirgsiančios mėnesinėmis (BIVV 680, 682). Kai kada pilnatyje baiminamasi atjunkyti, kad žmogus neužaugtų pilvotas (BIVV 684). Pasitaiko siūlymų berniuką nustoti žindyti senagalį, idant užaugęs mažiau lįstų prie panelių (BIVV 685; plg. Straubergs 1944: 263).

mažai temegs“ (BsJK: 315, nr. 787). Žirnius patariama sėti „valgomosiose dienose: užauga didesni ir verdant geriau sukrenta“ (BsJK: 106, nr. 19).

Nors nykimo periodas neneša reikalingo prieaugio, bet jis tinka atsikratyti užpuolusių kenkėjų ir ligų, – tai rodo Mato Slančiausko surinktās tautosakos rinkinyje palikta pastaba: „NB. Visokie gydymai tiktai gelbsti galu mėnesio ir galu savaitės – penktadieniais ir šeštadieniais“ (BsJK: 319). Pasak D. Vaitkevičienės, atliekant užkalbėjimus visų pirma paisoma saulės ir – rečiau – mėnulio padėties, akcentuojant dvi fazes: delčią ir jaunatį. O iš savaitės dienų dažniau išskiriami ketvirtadienis ir penktadienis (Vaitkevičienė 2008: 39–40). „Galų mėnesio“ burtais ir užkalbėjimais gydomos karpūs (BsJK: 304, nr. 694; VtLU 86, 904, 1291), girgždėlė (VtLU 83), miežis (VtLU 193), dedervinė (VtLU 692) ir išbėrimai (VtLU 693) – pastaraisiais dviem atvejais naudota formulė *Dyla mėnuo, dilk ir tu*.

Matyt, siekiant „dvigubo poveikio“, mėnulio ir savaitės laiką pradėta derinti. Teigta, jog pats tinkamiausias laikas atsikratyti kenkėjų arba ligų – „delčios pėtnyčioj“ (apsisaugoma nuo pelių – BsJK: 321, nr. 6), „pėtnyčioj delčioj“ (atsikratoma karpūs – BsJK: 83, nr. 70), „paskutinį delčios penktadienį“ (atsikratoma karpūs – VtLU 1293), „delčios pėtnyčioj anksti rytmetį“ (gydomos dedervinės – BsJK: 321, nr. 6), kartais – „delčioj četverge saulei tekant“ (atsikratoma karpūs – BsJK: 83, nr. 70)¹⁸. Kita vertus, kaip rodo Gervėčių apylinkėse užrašyti tikėjimai, „dvigubai suderintas“ laikas – mėnulio „trečios kvodros penktadienis“ itin netinkamas darbams ir labai pavojingas (Vaiškūnas 1998: 6).

Konkrečiai veiklai stengiantis pritaikyti sėkmingo / nesėkmingo laiko formules neišvengiami tam tikri prieštaravimai, kurių tikimybė padidėja jungiant skirtingas laiko kategorijas (mėnulio fazių ir savaitės dienų). Viena vertus, manoma, jog gaminiai iš odos, jei padirbti penktadienį, gali trinti: „Kad nagines pėtnyčios dienoj pasidirbsi, tai tos gadins kojas, ir tas reik riebioj dienoj dirbti“ (BsJK: 310, nr. 721; plg. LTT 23582, 23585–23589). Dėl to penktadienį neveja gyvuliams pančių, netaiso pakinktų (LTT 23592–23593). Kita vertus, kad negadintų arkliui pečių, pavalkus patariama siūti „galų mėnesio riebioj dienoj – su mėsa valgomoj“ (BsJK: 309, nr. 720), nors labiau tikėtinas būtų „riebiųjų dienų“ poravimas su pilnatimi. Taip, matyt, siekiama pavalkų patvarumo.

Mediena, kirsta „galų mėnesio“, taip pat tvirtesnė. Tuo metu pagamintų daiktų vengs parazitai; tada „krosnis ir kuknias mūrij ir šluosto, kad svirpliai ir tarakonai neįsiveistų. Moterys siuva marškinius ir kitus baltinius, kad utėlės ir blusos į tuos neįsimestų. Siūdinas kailinius ir kitus šventadienius drabužius, kad būtų lengvesni ir kandės nekandytų ir t. t.“ (BsJK: 320, t. p. 316, nr. 794). Tačiau apnikę parazitai

.....
18 Retkarčiais pasitaiko ir penktadienio poravimas su jaunatimi – sakoma, kad plaukus ir nagus labai gerai kirpti „jaunmėnesį pėtnyčioj“ (BsJK: 84, nr. 76; plg. latvių tikėjimus, kad nagus reikia kirpti penktadienį – LTT 23629–23630).

gali būti suvokiami ir kaip bausmė už draudimų sulaužymą. Latvijoje sakyta, jog utėlės veisiasi, kai penktadieniais dirbama (LTT 23567), penktadienio vakarą šukuojama galva (LTT 23577). Kas šukuojasi galvą šeštadienio vakarą, tai jam arba jo motinai mirštant įsimeta utėlės (LTT 26660). Panevėžio apskrityje užrašytas pasakojimas, kaip „nevalgomąją dieną“ (kai reikėjo susilaikyti nuo mėsos) darbininkai suvalgė kukulių, kuriuos verdant į puodą netyčia buvo įkritusi ir išvirusi gyvatė, ir „paskui visus ėmė utėlėms versti: pasidarydavo ant odos mažos pūslėlės ir iš kiekvienos utėlė lindo“ (BsJK: 123, nr. 10). Atsikratymui nuo utėlių, blusų itin tinka Didysis, *čystasis* ketvirtadienis (žr. BaLKŠ: 119–120), svirplius patariama varyti Didįjį penktadienį (BaLKŠ 123–120), pas latvius – eilinais penktadieniais (LTT 23640–23641). Kad neėtų blusos, *Didžiojo pėtnyčioj* reik valgyt (juodojo) ridiko (BsJK: 275, nr. 529; 311, nr. 760). Tuo tarpu rusų mįslėje „baisus žvėris“ – blusa – gimsta tarsi priešingą Didžiajam penktadieniui dieną – „alksninį penktadienį“: *На таком-то месяце, на елховой пятнице, родился зверь с глазами сокольими, с попрыгом козлинным* „Tokį ir tokį mėnesį, alksninį penktadienį, gimė žvėris sakalo akimis, ožio šuoliu“ (ППН: 1085)¹⁹.

Reikia pažymėti, kad sieti pasninko dienas su gydomąja funkcija skatina ne vien jų pabaigos, apmirimo, nykimo semantika, bet ir pats religinis įprasminimas. Norėdami išsivaduoti iš ligų, sveikatos sunkumų, daro visokius apžadus, tarp jų ir „par visą savo amžių seredas sausai gavėt“ (BsJK: 194, nr. 85). Sakoma: „Kad skauduliai auga, tai reik seredas ganyti“ (BsJK: 279, nr. 586). Kas meldžiasi trečiadieniais ir penktadieniais, tam žadama lengva, krikščioniška mirtis ir išganymas: „Kas iškalbės tą maldele / Katrą dieną po tris kartus, / Seredomis, pėtnyčioms po septynius...“ (BsJK: 169, nr. 18); „Kas tą giesmę išgiedoste / Katrą dieną po tris kartus, / O pėtnyčioj penkius kartus...“ (BsJK: 302, nr. 683, plg. 303, nr. 688). Slavų tradicijoje trečiadienis ir penktadienis įsivaizduojami kaip personifikuotos moteriškos mitinės būtybės (*Sereda* ir *Paraskeva Piatnica*), tad nenuostabu, jog vienas Spanėnų kaime (Jonavos r.) užrašytas sentikių užkalbėjimas pradedamas kreipiantis į jas: *Середа благочестивая, Пятница великая...* „Sereda dievobaimingoji, Piatnica didžioji...“ (ФСЛ 916). Penktadienis arba Didysis penktadienis gali būti laikomi tam tikra magine laiko riba, už kurios nereikėtų užtęsti svarbaus veiksmo pradžios ar pabaigos. Jei drugio priepuolis apninka penktadienį, reikia gydyti nuo jo kitą penktadienį, po savaitės (BsJK: 132, nr. 45). Jei vaikas žindomas taip ilgai, kad praeina antras Didysis penktadienis, jis būna „netikęs į mokslą“ (BIVV 670).

Nykimo aspektas, būdingas delčiai, išryškėja ir tikėjimuose apie žmogaus mirimo laiką. Namų šeimininkui mirus delčioj, „lig senagaliui (visam gyvenimui) turtai

19 Plg. rusišką posakį *елѣха-воха* apie nevykusį, apsileidusį žmogų, keiksmus *едрѣна (ядрѣна) воха, едрѣна вошь* (rus. *вошь* – utėlė). Išvairuoti blusas galima su Didįjį ketvirtadienį miške suskinta alksnine šluota (BaLKŠ 120–79).

nyksta“, vaikai nusigyvena, jiems paliekama nelaimė, šeimai gresia išmirti ir pan. (BIVV 374). Penktadienis taip pat gali priešaukti mirtį, – tai rodo iš sentikės Tumelelių kaime (Ignalinos r.) užrašytas tikėjimas, jog penktadienį susirgęs nebeapsveiks (ФЦЛ 801)²⁰. Gimęs „toj minutėj, kada žydai korė Kristų“ (turbūt Didįjį penktadienį), irgi pasikaria (BIVV 382). Tačiau pasninko dienomis mirusiems priskiriamas ne skurdas, bet šykštumas. Manyta, jog trečiadienį, penktadienį ir šeštadienį miršta *skūpūs* žmonės (BIVV 373; BsJK: 27, nr. 32).

Nors čia apžvelgti pavyzdžiai ir neatspindi visos įvairiapusės lietuvių tautosakinės medžiagos, bet gana aiškiai išreiškia tendenciją daugeliu aspektų panašiai apibūdinti delčios ir pasninko dienų poveikį žmogaus gyvenimui ir veiklai, gyvūnijos ir augalijos pasauliams. Tai, jog pasninko dienomis gimusiam, atjunkytam žmogui ar gyvuliui, pasėtam augalui nelemta pasiekti reikiamo išsivystymo, jis nunyksta pirma laiko, būna nevisavertis, leidžia įtarti, jog mūsų tyrimo objektu pasirinktoje mįslėje kumeliuko gimimo laikui taip pat taikomos neigiamos charakteristikos. Jei mįslėje mėnulis vaizduojamas zoomorfiškas, jam gali būti pritaikomos tos pačios taisyklės, kaip ir visai gyvūnijai. Visuose mįslės variantuose nuosekliai įvairiais deriniais pateikiamos pasninko dienos, rodos, primygtinai tarsi prašo atkreipti dėmesį į pagrindinę mėnulio savybę, išskiriančią jį iš kitų dangaus šviesulių, – jo greitą nunykimą, negebėjimą išsilaikyti pilnu pavidalu²¹. Ši savybė pabrėžiama maldelių į jauną mėnulį formulėse *tau sudilti, o man pražilti* (Tauragė), *tau sudiltie, man gyventie* (Palūšė, Kaltanėnai) – pastaroji užfiksuota šiaurės rytų Lietuvoje (Jasiūnaitė 2006: 473, 486). Aišku, kritikuojant tokią versiją, galima tvirtinti, jog čia rekonstruota pasninko dienų prasmų sistema sulipdyta iš atskirų fragmentiškų tikėjimų, lietuvių tautosakoje neegzistuoja koks nors „pasninkaujančio mėnulio“ įvaizdis, o mėnulio silpnumo, nykimo akcentavimas nedera prie jo mitologinio išaukštinimo antroje mįslės dalyje. Bet kuriuo atveju šis bandymas kol kas atrodo rezultatyvesnis nei susitelkimas prie „moteriškų dienų“ klausimo.

MĖNULIO GIMIMAS PELENŲ SEREDOJE IR PASAULIO PRADŽIOJE

Aiškinantis, kodėl atitinkami savaitės dienų pavadinimai pavartoti mįslėje, reikėtų atsižvelgti ir į galimas jų gretutines reikšmes. Liaudies kūryboje kartais žaidžiama kalendorinių terminų dviprasmybėmis, toks pavyzdys – rusų minklė *Козда cyбoма*

20 Lietuvininkų tikėjimuose kartais nurodoma, jog nebeapsveiksta, miršta tie, kurie suserga *nedėlioj* (sekmadienį). Ligos paguldytas į patalą žmogus *četverge* „ar toj ligoj miršt, ar labai ilgai serga“ (BsJK: 57, nr. 21, plg. ir 81, nr. 59).

21 Mėnulis gali būti suvokiamas ir kaip nepakankamai privalgantis. Tokią sampratą rodo įvairiuose žemynuose pasitaikantis folklorinis-mitologinis motyvas: mėnulis turi dvi žmonas; viena mėnulį prastai maitina ir jis lysta, kita gerai maitina – tuomet jis pilnėja (žr. apie Afrikos dalies, kurioje paplitusios bantų kalbos, Mikronezijos ir Gvianos regionus – BepTK I82C).

бывает в воскресенье? (воскресенье в субботу) (ТС IV: 361). Iš pradžių ją galima skaityti ir suprasti „Kada šeštadienis būna sekmadienį?“ („Kada sekmadienis šeštadienį?“), nes greta pavartoti du žodžiai, reiškiantys savaitės dienas. Tačiau klausimas suformuluotas remiantis pirmine žodžio *воскресенье* reikšme – ne „sekmadienis“, o „prisikėlimas“, todėl iš tikrųjų yra klausiama „Kada šeštadienis būna prisikėlimo metu?“ („Kada prisikėlimas šeštadienį?“) ir atsakoma: „Lozoriaus šeštadienį“ (šeštąją Didžiojo pasninko savaitę, kai minimas Lozoriaus prikėlimas iš mirusiųjų).

Praslavų **serda* ir iš jo kilę įvairių slavų kalbų žodžiai, būdami etimologiškai artimi lie. *širdis* bei *šerdis*, iš pradžių žymėjo ne savaitės, bet apskritai kokio nors laiko tarpo ar erdvės vidurį. Kaip žinoma, baltų ir rytinių slavų mįslėse mėnulį ir saulę žymintys objektai lokalizuojami lauko, kaimo, dvaro, kiemo, krosnies, jūros, miško, pelkės, drobės viduryje. Nereta slaviška mįslė apie dangaus šviesulius ir pradeda žodžiais *серед* (3(УНТ) 24, 28, 65, 69, 77), *середу* (3(ПРФ) 120), *насеред* (3(УНТ) 68), *насередь* (3PH 1918). Tačiau kitomis nei „trečiadienio“ reikšmėmis skolinys *sereda* lietuvių kalboje neprigijo ir *Lietuvių kalbos žodyne* neužfiksuotas. Duomenų apie galimą mįslės skolinimąsi iš baltarusių ar rusų taip pat neturime. Galima daryti prielaidas apie pavienio svetimžodžio įtraukimą į mįslę kontaminacijos būdu ar jo pavartojimą paslaptinumui, absurdiškumui sustiprinti, tačiau akivaizdu, jog mįslėje apie Dievo kumeliuką *sereda* atlieka aiškią laiko žymėjimo funkciją. Dėl to labiau būtų tikėtinas reikšmių pakeitimas neišeinant iš kalendorinio konteksto. Terminija, kuriai būdingas dėmuo *с(е)ред-*, rytų slavų kraštuose daugiausia taikoma pusiaugavėniui įvardyti (rus. *Средокрестная среда, средохрестье* ir kt.), tačiau pats bendrinis daiktavardis gali žymėti bet kokios apibrėžtos laiko atkarpos vidurį, pavyzdžiui, apie sausį sakyta: *Году начало, зиме середка* „Metų pradžia, žiemos vidurėlis“ (ППН: 970).

Kalbėti apie tokį reikšmių keitimą leidžia kiti tautosakos duomenys, rodantys, kaip susipina savaitės dienų ir per jas pasitaikančių metinių švenčių semantika. Kad slavų kraštuose buvo kreipiamas dėmesys į tai, su kokiomis savaitės dienomis sutapdavo viena ar kita nekilnojama metinė šventė, rašydama apie savaitės dienas liaudies magijoje užsimena S. Tolstaja (Толстая 2008: 2). Lietuvoje irgi būta panašių tikėjimų, pavyzdžiui: „Kokioje dienoje gramnyčių šventė išpuola (pavyzdin: utarninke, seredoje ir t. t.), tokioje nereikia nė audeklo mesti, nė bulbų sodinti“ (BsJK: 105, nr. 10). Norint miške išvengti gyvatės, patariama atsiminti, kurią savaitės dieną buvo paskutinės Kūčios / Kalėdos (VtLU 1360–1369). Užrašyta ir viena rimuota formulė šiam tikėjimui: „Pėtnyčion Kūčia, subaton pirma diena“ (VtLU 1360)²². Galbūt toks dėmesys savaitės dienoms pasiekia mus iš tų laikų, kai kaimo žmogui buvo paprasčiau orientuotis laike, skaidomame į trumpesnes atkarpas ir

22 Paminėtos savaitės dienos atitinka Kūčių ir Kalėdų pirmosios dienos laiką 1999 m., kai buvo užrašytas šis tikėjimas.

savaite (atitinkamai – mažesniuose skaičiuose), o ne visų metų ir atskirų mėnesių kalendoriaus išsklotinėje, prie kurios esam pripratę.

Kadangi mįslėje „Seredoj, subatoj...“ įvardyti konkrečių dienų pavadinimai, labiau tikėtina, kad jie gali slėpti kilnojamas šventes, kasmet minimas tomis pačiomis savaitės dienomis. Tokie pavadinimai labiausiai išryškėja gavėnios ciklo kalendorinėje terminijoje. Atkreiptinas dėmesys, jog visa katalikiška gavėnia trunka nuo *seredos* (Pelenų dienos) iki *subatos* – Didžiojo šeštadienio, arba *Subatinės* (LKŽ XIV: 21). Gal ši aplinkybė irgi galėjo lemti didesnį derinio *sereda – subata* populiarumą gyvojoje kalboje?

Mūsų tyrimui ypač aktuali pirmoji gavėnios diena – *Užgavėtinė* (*Ažugavėtinė*), arba *Pelenų, sereda* (būna tarp vasario 4 ir kovo 10 dienos). Dėl krikščioniškojo kalendoriaus ypatumų (Velykų datos nustatymo pagal mėnulį) jauno mėnulio pjautuvas neišvengiamai pasirodo danguje prieš pat gavėnios pradžią arba vos jai prasidėjus²³. Tuo tarpu pusiaugavėnis – priešingai – visada būna mėnuliui dylant. Ši sąsaja tarp jauno mėnulio ir mėsiedo laikotarpio pabaigos pastebima tautosakoje ir papročiuose. Kaimyninėje Baltarusijoje buvo žinomas tikėjimas, jog mėnulis Maslenicos savaitę būtinai turi „pamerkti savo ragą į sviestą“, t. y. pasirodyti jaunas (Калинский 1990: 165–166; Толстая 1986: 196). Toks tikėjimas paliudytas ir tarp Sibiro baltarusių (Фурсова 2011: 168, 2013: 186) bei sentikių, XVIII a. atitremtų iš rytinės Baltarusijos į Užbaikalę (Болонев 1978: 107–108). Kai kur Rusijoje tešla Maslenicos blynams buvo maišoma kieme, priešais mėnulį, užkalbėjimu prašant jo papūsti į tešlą ir taip ją pagerinti (Сахаров 1885: 166–167).

Šie tikėjimai susipina su kitais: esą, mėnuliui nepasirodžius, ateisianti pasaulio pabaiga, o jos ženklas būsiąs užkilsiantis „juodasis mėnulis“ – (*месяц*) *чернеу*. Užbaikalės sentikiai bijodavo šio ženklo pasirodymo Maslenicos savaitę (Болонев 1978: 109, 110), ukrainiečiai – didžiojo pasninko metu (Максимович 1877: 463; Ермолов 1905: 406). Tautosakos rinkėjas Juozas Aidulis Tverečiaus apylinkėse prieš karą užrašė pasakymą, neigiantį užsigavėjimo galimybę baigiant mėnuliui dilti: „Galadelties žmonės negali užsigavėti, jei užsigavėtų, tai vis svietų galas būtų“ (cit. iš Vaiškūnas 2012: 72). Kad jaunas mėnulis būtinai turi pasirodyti šiuo metų laiku, žinota ir tolimesniuose kraštuose. Tai primena, pavyzdžiui, ispanų patarlė:

.....

23 Kadangi nuo paschalinės pilnaties iki Velykų gali praeiti viena–šešios paros, tai ir jauno mėnulio pasirodymo danguje (neomenijos) laikas Pelenų dienos atžvilgiu kasmet gali šiek tiek svyruoti į vieną ar kitą pusę. Neomenija gali nežymiai aplenksti katalikų ir stačiatikių pasninko pradžią. Tačiau stačiatikių didysis pasninkas trunka dviem dienomis ilgiau už katalikų gavėnią, pradėdant jį nuo pirmadienio, o ne nuo trečiadienio. Todėl kartais (kai Paschos laikas sutampa su Velykomis) neomenija įvyksta jau prasidėjus stačiatikių pasninkui, o Pelenų dienos atžvilgiu neveluoja. Kitais atvejais (kai Pascha atsilieka nuo Velykų viena arba penkiomis savaitėmis ir Pelenų diena būna anksčiau už stačiatikių pasninko pradžią) neomenija gali įvykti jau po Pelenų dienos, tačiau prieš stačiatikių pasninko pradžią.

Ni antruejo sin luna, ni feria sin puta, ni piara sin artuña „Nebūna Užgavėnių be mėnulio, turgaus be kekšės, o avių bandos be negyvo ėriuko“ (DSP: 218).

Kadangi Velykos (Pascha) irgi susietos su mėnulio faze, XX a. pabaigoje užrašyta analogiškų rusų tikėjimų apie šią šventę. Pasaulio pabaiga ateisianti, jei per Velykas bus *чэрнэць* (taip paprastai vadinama mėnulio fazė, kai jo nematyti danguje), kitame tikėjimo variante, matyt, supainiotas su *яснець*. Taip pat tvirtinama, kad jaunas mėnuo turi pasirodyti per Radounicą (antrą savaitę po Velykų). Jei pasirodytų per Vsenošną (naktis prieš Velykas), būtų pasaulio pabaiga (НБ 850–852). Lietuvoje turime tikėjimą, užrašytą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kuris ne tik velykinę pilnatį, bet ir visą mėnulio fazių kaitą susieja su Kristaus kančiomis: „Mėnulis atmainos nuo Kristaus kančių. Kai Kristų kankino daugiau, tai Mėnulis pasidarydavo pilnas, kai mažiau kankino, matydavosi tik Mėnulio kraštas, kai nustodavo kankinti, Mėnulis visai dingdavo“ (LTR 1300/31/)²⁴.

Toks išskirtinis dėmesys jaunam mėnuliui, ypač pasireiškęs mėsiedo ir gavėnios sandūroje, galbūt sietinas su metų virsmu, senovine Naujųjų metų švente. Kaip teigia lietuvių kalendorinius žiemos papročius užrašinėjęs ir nuodugniai tyręs Arūnas Vaicekaskas, „XIX–XX a. žemdirbių kultūros ir senųjų indoeuropiečių tradicijų palyginimas rodo, kad lietuvių Kalėdos ir Užgavėnės išsaugojo daug archainės laiko pasikeitimo šventės bruožų“ (Vaicekaskas 2005: 9). Pažvelgę į kaimyninius stačiatikių kraštus, pamatysime, kad juose ilgus amžius naujų metų pradžia taip pat buvo artima gavėnios pradžia. Tradiciškai manoma, jog X–XV a. rusų metraščiuose naujųjų metų pradžia dažniausiai buvo skaičiuojama nuo rugsėjo 1 arba nuo kovo 1 dienos (rugsėjo arba kovo stilius). Dėl antrosios datos istorikų nuomonės išsiskiria: vieni tokią naujų metų pradžią laiko paveldėta iš vietinės ikikrikščioniškos kultūros, kiti – perimta iš vakarinių kaimynų (Данилевский 1983: 67). Aleksandras Žuravelis plėtoja teoriją, jog naujų metų pradžia galėjusi būti ir slenkanti, priderinta prie mėnulio jaunaties arba pilnaties, artimos kovo 1 dienai, o dėl šaltos ir užsitęsios žiemos arba ankstyvų Velykų galėjusi būti nukeliama ir į vėlesnį laiką, balandžio mėnesį (Журавель 2005). Jis taip pat įrodinėja, jog Rusijoje kasdieniam gyvenime ilgą laiką, net iki XVI a., buvo naudotas mėnulio ir saulės kalendorius (Журавель 2006: 102).

Poroje mūsų nagrinėjamos mįslės variantų, užrašytų Dusetų valsčiuje, pasirodantys apibūdinimai, kad kumeliukas gimė „nevatnoj dienoj šaradoj“ (LTR 1249/239/) arba „saradas dienoj nevatnoj“ (LTR 1419/388/), matyt, irgi rodytų, jog kalbama apie nepaprastą *seredą*, kuri išnyra keistame, nekasdieniškame laike. Etnologai tikriausiai sutartų, jog *navatniausias* metuose yra naujametinių ritualų laikotarpis, kai pasireiškia įvairios inversijos tiek papročiuose, tiek tautosakoje („Kalėdų rytą rožė

²⁴ Plg. su tikėjimu apie mėnulyje gyvenančius Ablių (Abelį) ir Kainą: „Kaip, sako, seno mėno, tai jie būna seni, o kaip jauno, tai jie jauni“ (BsJK: 333, nr. 13).

pražydo...“) ir „pasikartoja mitinės perėjimo iš Chaoso į Kosmogoniją akimirkos“ (Eliade 1996: 53). Tačiau prakalbus apie kosmogoniją, būtinai reikia paminėti ir dar vieną netikėtą chronologinį sutapimą. Pasak pasaulio sukūrimo naratyvo, išdėstyto *Pradžios knygoje*, dangaus šviesuliai buvo sukurti ir į dangaus skliautą įkelti ketvirtą dieną, t. y. trečiądienį – *seredoj*, jei gretinsime pasaulio kūrimo eigą su įprastos septyndienės savaitės struktūra²⁵. Tai atrodė ypač svarbu Bizantijos metraštininkams, besistengusiems apskaičiuoti tikslų pasaulio amžių. Remdamiesi Biblija jie manė, jog kuriant pasaulį pirmaisiais metais saulė ir mėnuo turėjo pasirodyti trečiądienį, pava-sario lygiadienio metu, o mėnulis – būti pilnatyje, kaip teigė sena egzegetinė tradicija, paliudyta dar vyskupo Severiano iš Gabalos (mirė prieš 431 m.) (Кузнецов 2007: 95, 106). Žinoma, paprastiems žmonėms vargiai galėjo rūpėti subtilūs teologiniai ginčai ir sudėtingos koncepcijos, aiškinančios, nuo kurios pasaulio kūrimo dienos reikėtų pradėti pasaulio laiko skaičiavimą (Симонов 1995). Dėl apokrifų ir naujų religinių judėjimų įtakos slavų kraštuose plito ir kitokios pasaulio sukūrimo naratyvo versijos²⁶. Perpasakojamas ir virsdamas etiologinėmis sakmėmis, jis buvo koreguojamas pagal „liaudies chronologiją“: pasaulėkūros eiga galėjo būti sutalpinama į tris dienas, saulės sukūrimas nukeliamas į trečiąją kūrimo dieną ir pan. (НБ 464, 468).

Kaip rodo minklė „Kas prieš Adomą gimęs neturi nė penkių savaičių amžiaus?“ (Mėnulis) (LTR 4147/294/)²⁷, tautosakos kūrėjų žvilgsnis palietė biblinį pasakojimą apie pasaulio sukūrimą, užfiksuodamas, jog dangaus šviesuliai Dievo buvo sukurti anksčiau už žmogų. Galbūt šis žvilgsnis taip ir liko neišsivinęs viso biblinės kosmogenezės detalumo – tai liudytų informacija, jog baltarusių, ukrainiečių ir rusų tikėjimuose pasaulio sukūrimas dažnai sutapatinamas su viena savaitės diena (paprastai – pirmadieniu arba šeštadieniu), kurią draudžiami tam tikri darbai (НБ 469–507). Kaip rodo Mažojoje Lietuvoje užrašytas pasakojimas, dangaus reiškinijų atsiradimas prisimenamas ir nenurodant konkrečios dienos. Merginos darželyje netikėtai sudygus įvairiaspalvėms aguonoms, vieni seni žmonės tvirtino, kad ana jas pasėjo *orarykštei* (vaivorykštei) šviečiant, kiti – kad „tropyjo jas tądien įsėt, kuroj dienoj pons Dievs orarykštę sutvėręs ant dangaus pastatė, o tai ir kiemo (Kalenų) mokytojis Vilks užtikrino“ (BsJK: 75, nr. 44).

25 Kaip tik dėl savo padėties bažnytinėje savaitėje, skaičiuojamoje nuo sekmadienio iki šeštadienio, trečiądienis ir įgijo vidurinės dienos pavadinimą vokiečių ir slavų kalbose. Rusai sakydavo: „Savaitė trečiądieniu tvirta, amžius (gyvenimas) – puse“ (ОД: 10), „Tvirta savaitė trečiądieniu (o Didysis pasninkas pusiaugavėniu)“ (ТС IV: 180).

26 XVI–XVII a. Rusijoje paplitusiame religinių tekstų rinkinyje *Измарагд* sakoma, kad iš pradžių *nedėlioj* (sekmadienį) Dievas sutvėrė dangų ir žemę, dieną ir naktį, ir visą visatą. Antrą kūrimo dieną – pirmadienį – saulę ir mėnulį (Толстая 2008: 2). 1909 m. Vladimiro Bonč-Brujevičiaus išleistame duchoborų psalmių rinkinyje 65 psalmėje septynios pasaulio kūrimo dienos pradeda-mos skaičiuoti taip: „Pirmoji diena – šviesa žemėje; antroji diena – saulė; trečioji diena – mėnuo ir žvaigždės...“ (ЖК: 89).

27 Plg. angliškus variantus ER: 90–94, 682.

Nors *seredos* ir *subatos* interpretavimo galimybės šiame bibliiniame kontekste prasiplečia, jos vertintinos labai atsargiai, atsižvelgiant į nagrinėjamos mįslės variantų įvairovę ir neaiškia jos genezę. Kita vertus, įdomi pati galimybė skaityti mįslę panaudojant tokį papildomą „algoritmą“:

IŠVADOS

Nors iš vienuolikos užrašytų mįslės „Seredoj, subatoj gimė (Dievo) kumeliukas“ variantų tik viename kumeliukas priskiriamas Dievui, šis mitopoetinis jauno žirgo, padabinto nepaprastais auksiniais arba sidabriniais atributais, vaizdinys susisieja su kai kuriose latvių mitologinėse dainose apdainuojamais Dievo žirgeliais, kurie siejini su dangaus sfera ir kai kuriais atvejais – su nakties šviesuliu mėnuliu.

Vienintelio teisingo atsakymo, ką slepia mįslėje nurodomi savaitės dienų pavadinimai (*sereda*, *subata*, rečiau – *pētņycia*) ir kokia buvo pradinė kaž kurios dienos ar jų derinio paminėjimo idėja, pateikti kol kas neįmanoma. Viena iš interpretavimo krypčių, aiškinant minimų savaitės dienų reikšmę, remiasi prielaida, kad jos neaktualina sąsajos su konkrečiais atskirais laiko taškais ar atkarpomis, o tėra poetinė išraiškos priemonė, skirta neeiliniam, su laiko kaita susijusiam objektui pristatyti.

Vis dėlto, jei atsižvelgtume į savaitės dienų liaudiškąją semantiką, išreikštą gausioje tautosakinėje medžiagoje, pirštusi kitokia tikimybė: visas mįslės variantuose vardinamas dienas sieja bendra ypatybė – jos yra pasninko dienos, pagal liaudies tikėjimus galinčios nulemti nesėkmingą eigą, vystymąsi (ypač tai pasakytina apie trečiadienį ir penktadienį). Galima išvelgti koreliaciją tarp mėnulio delčios periodo ir pasninko dienų poveikio žmogui, gyvūnams ir augalams. Mėnulis su šiomis dienomis gali būti siejamas dėl savo savybės neišlaikyti pilno pavidalo, anksti nunykti.

Įdomių rezultatų teikia papildomų kalendorinių reikšmių paieškos ir bandymai minėtas savaitės dienas „pririšti“ prie konkrečių kilnojamo kalendoriaus švenčių, kaip *Pelenų sereda* (Pelenų diena). Slavų ir kitų tautų tautosakos lyginamoji analizė rodo, kad kaip tik mėsiedo pabaigoje laukta jauno mėnulio pasirodymo danguje.

Papildomos galimybės interpretuoti mįslę atsiveria biblinio pasakojimo apie pasaulio sukūrimą kontekste. Kaip rašoma *Pradžios knygoje*, dangaus šviesuliai buvo sutverti ketvirtąją kūrimo dieną, kuri, gretinant su įprasta savaitės struktūra, atitinka būtent trečiadienį – *seredą*, mįslės variantuose minimą aštuonis kartus iš vienuolikos.

Net jei straipsnyje pateiktos hipotezės laikui bėgant pasirodytų netaiklios, tikėkimės, kad šis žvalgomasis tyrimas leido atskleisti pagrindinius semantinius kontekstus, su kuriais galėjo susiliesti mums rūpima mįslė.

ŠALTINIAI

- ALTM – *Latviešu tautas mīklas*: izlase, sastādījusi A. Ancelāne, Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.
- BaLKŠ – Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius: Mintis, 1993.
- BsJK – *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- DSP – John Collins. *A Dictionary of Spanish Proverbs*, compiled from the best authorities in the spanish language, translated into english, London, 1823.
- ER – Archer Taylor. *English Riddles from Oral Tradition*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1951.
- F – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve.
- JaF – Augustino Janulaičio fondas F267 Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.
- KKAKP – *Kalvarijos krašto advento ir Kūčių papročiai*, sudarė Rasa Januškienė, Marijampolė: Piko valanda, 2007.
- LD – Krišjānis Barons, Henrijs Wissendorfs. *Latvju dainas*, I–VI sēj., Jelgava, Petrograd, 1894–1915.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002.
- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XII: *Darbo dainos*, kn. 2: *Laukų ir namų darbų dainos*, parengė Vanda Misevičienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, I–IV sēj., sakrājis un sakārtojis prof. Pēteris Šmits, Rīga, 1940–1941.
- VtLU – *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės = Lithuanian Verbal Healing Charms*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- VSV – *Sužeistas vėjas*: lietuvių liaudies mitologinės sakmės, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Vyturys, 1987.
- БерТК – Ю. Е. Березкин. Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам. Аналитический каталог, prieiga per internetą: <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/>, [žiūrėta 2015-06-15].
- ЖК – *Животная книга духоборцев*, записал и собрал Владимир Бонч-Бруевич, С. Петербург, 1909.
- З(ПРФ) – *Загадки*, издание подготовила В. В. Митрофанова, (*Памятники русского фольклора*), Ленинград: Наука, 1968.
- З(УНТ) – *Загадки, (Українська народна творчість)*, Київ: Видавництво академії наук Української РСР, 1962.
- ЗРН – *Загадки русского народа*: сборник загадок, вопросов, притч и задач, составил Д. Н. Садовников, Москва: Издательство Московского университета, 1959.
- НБ – *«Народная Библия»: восточнославянские этиологические легенды, составление и комментарии* О. В. Беловой, Москва: Индрик, 2004.
- ОД – А. С. Петрушевич. *Общерусский дневник церковных, народных, семейных праздников и хозяйственных занятий, примет и гаданий*, Львов, 1866.
- СМ – *Славянская мифология*: энциклопедический словарь, Москва: Международные отношения, 2002.
- ТС – В. И. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля*, т. I–IV, С. Петербург–Москва, 1880–1882.

- ПРН – *Пословицы русского народа*: сборник пословиц, поговорок, речений, присловий, чистоговорок, прибауток, загадок, поверий и проч. В. Даля, Москва, 1862.
- ФСЛ – *Фольклор старообрядцев Литвы, т. 2: Народная мифология. Поверья. Бытовая магия*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009.

LITERATŪRA

- Biezais Haralds 2008. *Dieva tēls latviešu tautas religijā*, Rīga: Zinātne.
- Dundulienė Pranė 1988. *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius: Mokslas.
- 1991. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*, Vilnius: Mintis.
- Eliade Mircea 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*, Vilnius: Mintis.
- Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygu leidimo fondas.
- Jasiūnaitė Birutė 2006. Maldelės į jauną mėnulį rytų Lietuvos folklore: etnolingvistinis aspektas, *Baltistica*, t. XLI (3), p. 473–488.
- Kensminienė Aelita 2005. Kelios pastabos apie mėšlių minimą, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), p. 67–85.
- 2008. Lietuvių mėšlių kalbinė raiška: morfologiniai ir fonetiniai žaidimai, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 194–206.
- 2009. Laikas lietuvių mėslėse, *Tautosakos darbai*, t. XXXVIII, p. 109–125.
- 2012. Arkliai lietuvių mėslėse, *Tautosakos darbai*, t. XLIII, p. 33–48.
- Klimka Libertas 2009. *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Kregždys Rolandas 2012. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*, t. I: *Kristburgo sutartis*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kursīte Janina 1996. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*, Rīga: Zinātne.
- 2001. Tukšie – pilnie laiki folklorā un literatūrā gadsimteņu mijās, *Acta Baltica*, p. 152–158.
- Marcinkevičienė Nijolė 2000. Krikštai: „šoko lenton“, ieškojo „žiedo“, kryžstavo, *Liaudies kultūra*, Nr. 1, p. 43–50.
- Racėnaitė Radvilė 2011. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Razauskas Dainius 2008. „Mėnuo kaktoje“. *Laukis* lietuvių tradicijoje ir kai kurios netikėtos sąsajos, *Tautosakos darbai*, t. XXXVI, p. 86–100.
- Razauskas Dainius, Vaitkevičius Vyktintas 2008. The Mythological Moon Horse as Reflected in Baltic Archaeology, Folklore and Linguistics, *Archeologia Baltica*, vol. 10: *Astronomy and Cosmology in Folk Traditions and Cultural Heritage*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, p. 71–77.
- Straubergs Kārlis 1944. *Latviešu tautas paražas*, I sēj., (*Latviešu folkloras krātuves materiāli*, A. 11), Rīga: Latvju grāmata.
- Stundžienė Bronė 2000. Dėl skaičiaus paskirties dainose, *Tautosakos darbai*, t. XII (XIX), p. 111–130.
- Vaicekauskas Arūnas 2005. *Lietuvių žiemos šventės: bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Vaiškūnas Jonas 1998. Žinios apie Mėnulį Gervėčių apylinkėse, *Liaudies kultūra*, Nr. 5 (62), p. 5–9.
- 2012. *Skaitant dangaus ženklus: lietuviško Zodiako pėdsakais*, Vilnius: Dominicus Lituanius.
- Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos*: lietuvių ir latvių mitologijos studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- 2008. Lietuvių užkalbėjimai, in: *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės = Lithuanian Verbal Healing Charms*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 9–65.
- Viķe-Freiberga Vaira, Freibergs Imants 1991. *Saules dainas*, Rīga: Grāmata.

- Vyšniauskaitė Angelė 1977. Lietuvos valstiečių linininkystė, in: Angelė Vyšniauskaitė, Janina Laniauskaitė. *Valstiečių linininkystė ir transportas, (Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 9)*, Vilnius: Mokslas, p. 7–138.
- Афанасьев Александр 1865. *Поэтические воззрения славян на природу: опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, т. 1, Москва: Издание К. Солдатенкова.
- Болонев Фирс 1978. *Народный календарь семейских Забайкалья (вторая половина XIX–начало XX в.)*, Новосибирск: Наука.
- Данилевский Игорь 1983. Нерешённые вопросы хронологии русского летописания, in: *Вспомогательные исторические дисциплины*, т. 15, Ленинград: Наука.
- Ермолов Алексей 1905. *Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах*, т. IV: *Народное погодоведение*, С. Петербург: Типография А. С. Суворина.
- Журавель Александр 2005. Месяцы «книжные» и «небесные»: их соотношение на страницах летописей, in: *Историко-астрономические исследования*, вып. XXX, Москва, p. 56–75, prieiga per internetą: <http://www.hrono.ru/statii/2004/mesyatsi.html>, [žiūrėta 2015-03-25].
- 2006. «Circa-мартовский стиль»: гипотеза и факты, in: *Календарно-хронологическая культура и проблемы её изучения: к 870-летию «учения» Кирика Новгородца*: материалы научной конференции, Москва, 11–12 декабря 2006 г., Москва, p. 101–103.
- Калинский Иван 1990. *Церковно-народный месяцеслов на Руси*, Москва: Художественная литература.
- Кузенков Павел 2007. Споры о возрасте мира в Византии VII–XI вв. (о трех мировых эрах: александрийской, «протовизантийской» и византийской), *Византийский временник*, т. 66 (91), p. 93–124.
- Максимович Михаил 1877. *Собрание сочинений*, т. II, Киев.
- Симонов Рэм 1995. «Сотворение мира» как начало отсчета времени на Руси в свете библейской экзегетики, in: *Международная конференция Сотворение мира и начало истории в апокрифической и фольклорной традиции (на материале славянских и еврейских текстов)*, 5–7 декабря 1995 г., Москва: тезисы докладов, Москва, p. 54–57.
- Сахаров Иван 1885. *Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым, [кн. 2]: Народный дневник. Праздники и обычаи*, Санкт Петербург.
- Толстая Светлана 1986. Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектному словарю. К–П, in: *Славянский и балканский фольклор: духовная культура Полесья на общеславянском фоне*, Москва: Наука, p. 178–242, prieiga per internetą: <http://www.inslav.ru/images/stories/pdf/SBF-1986.pdf>, [žiūrėta 2015-03-25].
- 2008. Дни недели в народной магии, *Живая старина: журнал о русском фольклоре и традиционной культуре*, № 2 (58), p. 2–5, prieiga per internetą: <http://folkcentr.ru/wp-content/uploads/2013/12/1-72.pdf>, [žiūrėta 2015-03-25].
- Фурсова Елена 2011. Календарные обычаи белорусских переселенцев Сибири, in: *Белорусы в Сибири: сохранение и трансформации этнической культуры*, Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, p. 150–221.
- 2013. Календарные обычаи белорусских переселенцев Сибири, in: *Традиционная культура белорусов во времени и пространстве*, Минск: Беларуская навука, p. 167–246.
- Швыдкий Сергей 2014. Семантика дней недели в системе верований и представлений населения Слободской Украины XIX–начала XX ст., *Научные ведомости, (История. Политология. Экономика. Информатика)*, № 8 (179), вып. 30, p. 89–94.

Not Yet Fully Solved Riddle of the Birth of the Divine Colt (Moon)

ROKAS SINKEVIČIUS

Summary

The riddle describing birth of the divine colt (the answer being moon), which was used by Algirdas Julius Greimas in his reconstruction of the ancient festival of midwinter – *Krikštai*, was afterwards repeatedly employed by authors popularizing the old Lithuanian customs. Yet it is still unclear, what the names of the weekdays, listed in the riddle (Wednesday, Saturday, and sometimes Friday) are supposed to mean. This article aims at revisiting the riddle taking into account the differences in its variants and the traditional meanings of the weekdays.

Although among eleven available variants of the riddle only one describes the colt as belonging to God, its mythopoetic image corresponds to the God's horses depicted by the Latvian mythological songs, these being related to the heavenly sphere and sometimes – to the nocturnal orb, the moon.

One possible way of interpreting the meaning of the weekdays mentioned in the riddle rests on the assumption that rather than actualizing the individual separate points or periods of time they simply present a poetical means of expression aimed at introducing an exceptional object, related to the change in time.

Nevertheless, if the vernacular semantics of the weekdays, amply presented by the folklore data, is taken into consideration, another possibility offers itself: namely, that all the days listed in the variants of the riddle are characterized by the same peculiarity. These are the days of fasting, which, according to the vernacular beliefs, can cause undesired, unlucky future developments (this is especially true of the Wednesday and Friday). Possible correlation between the waning moon and the effect of fasting days on humans, animals and plants may be discerned. The moon is perhaps related to these days due to its inability to preserve its round shape and its rapid waning.

A third possibility, discussed in the article in some detail, relates the Wednesday (*sereda*) mentioned by the riddle to a particular date of the annual calendar, namely, the Ash-Wednesday (*Pelenų sereda*). According to the comparative analysis of folklore of the Slavic and other peoples, this was the time when appearance of the new moon in the sky was anticipated.

Yet another valid possibility of interpretation opens up in the context of the biblical story of creation. According to the Book of Genesis, the celestial bodies were created on the fourth day of creation, which, if paralleled to the usual structure of the week, would precisely correspond to Wednesday.

Gauta 2015-05-22